

Het land van heimwee

PATTY HARPENAU

Gebaseerd op
een waargebeurd
familieverhaal

XANDER

ROMAN

DE OORLOG VAN MIJN VADER

Mijn naam is Rachel. Rachel Samuel. Ik ben de verteller van dit verhaal. Nee, niet de auteur, noch de romancier. De schrijver zelf is de geschiedenis van mijn familie. Het is een legende, geschreven met de inkt van levende tijd en met het slepende ritme van het lento.

Ik vond de memoires van mijn vader in een verwaarloosde lade. Als een vergeten muziekstuk lagen ze te wachten tot er eerst een zucht zou komen die het stof ervan af zou blazen, dan een nieuwsgierige hand om de vergeelde kaften te openen en vervolgens een stem om verlaten zinnen leven in te fluisteren.

Het begon allemaal op de eerste dag van mijn leven. Nee, het begon eerder, bij mijn vaders leven, en mijn grootvaders, of wellicht al ver daarvoor. Het stond al geschreven, het was al geleefd – en daarmee werd ik ongewild en onbedoeld de vloeistof waarmee een verhaal geschreven wordt.

AMSTERDAM, 22 MAART 1959

Mijn vader wachtte op de gang. Zijn trillende vingers zochten naar een sigaret. In de rechterzak van zijn vest vond hij het doosje lucifers en in de linker het pakje Caballero. Het was streng verboden

om op de stille witte gang van het statige ziekenhuis te roken.

Zijn blik zocht een deur, zijn voeten slopen zacht over de stenen marmere trap naar beneden. Naast de keuken vond hij de uitgang en duwde de deur open. Het leek zo donker en verlaten in het Amsterdamse Vondelpark, de stad sliep en de bomen zwegen.

Hij stak de sigaret op, inhaleerde de rook diep en voelde zijn lijf en adem tot rust komen.

Zijn vrouw, die vier uur later zijn moeder zou worden, lag op de tweede etage van het Luthers Diaconessenhuis in het kraambed. Pas vroeg in de ochtend werd ik, hun vierde kind, geboren.

Zoals gewoonlijk was mijn vader, Benjamin Samuel, gevlucht. Hij kon niet tegen bloed en pijn – hij had er in zijn leven genoeg van gezien en hij was zijn moeder in de duistere dagen van de oorlog verloren. Hij stak een tweede sigaret op en in de schaduw van de nacht kwamen de herinneringen terug aan een oorlog die hij nooit had begrepen, noch schuld aan had, behalve dan dat hij Joods was.

Hij wilde er niet meer aan denken, maar de mijmerende duisternis van het park overviel hem.

Het wachten viel hem zwaar, wachten wekt immers herinneringen die overdag slapen maar in de nacht ontwaken. Misschien was het de duisternis in het park waardoor de beelden terugkwamen, of de knoestige bomen die net als hij de oorlog hadden overleefd. Mogelijkerwijs waren het de herinneringen aan dit plantsoen dat hij zo goed voor en tijdens de oorlog had gekend.

In het eerste jaar van de oorlog fietste hij nog fluitend door dit park op weg naar zijn werk. Aanvankelijk leek de bezetting na de capitulatie nog mee te vallen. Tot de eerste verordeningen kwamen, waaronder het dragen van de Jodenster – het brandmerk van zijn geloof.

Alleen geloofde hij niet. Hij voelde zich niet Joods maar hij was het wel.

Zijn jonge vrouw Rachel, met wie hij nog niet zo lang voor het uitbreken van de oorlog uit liefde was getrouwd, naaide de ster op

zijn jas. Hij bleef er gelaten en rustig onder en zag het dreigende gevaar niet. Hoe kon het ook?

Hij vertrok zoals elke frisse ochtend op de fiets met aan het stuur een bungelende tas met dossiers en gesmeerde boterhammen voor op het werk.

In een goed humeur reed hij vanaf de Stadhouderskade door het park, sloeg links af naar de Van Baerlestraat en plaatste zijn rijwiel tegen de gevel van het statige pand. Het deftige pand waarin het handelshuis van zijn familie, Samuel & Zoon, was gevestigd.

Zijn trouwe secretaresse begroette hem. 'Goedemorgen meneer Samuel, alles goed met vrouw en kind? Het belooft een mooie dag te worden.'

Ze schonk een kopje koffie voor hem in en hij dicteerde haar de correspondentie van de dag met zijn intelligente stem. In de middag lunchte hij met zijn vader, namen ze de gang van zaken door. Op het werk werd niet over thuis gesproken – een gouden regel voor een gezond familiebedrijf.

's Avonds reed hij terug naar huis. Bij mooi weer wandelde hij na het diner samen met zijn vrouw en hun pasgeboren baby nog een rondje door het Vondelpark.

Genoeglijk zaten ze hand in hand op een bankje in de zoele avondzon terwijl zij de kinderwagen zachtjes op en neer reed zodat de baby kalm zou blijven dommelen.

Het bankje waarop hij wachtend op de bevalling zijn derde sigaret opstak, lag maar vier bankjes verwijderd van waar hij destijds met Rachel zat. Een afstand van hooguit vier meter, die het verhaal vertelt van zijn verleden en zijn toekomst. Zijn herinneringen hadden geen compassie met hem als hij aan haar dacht.

Hij had zijn eerste vrouw verloren, hun zoon niet kunnen behoeven. Hij was in alles te naïef geweest. Zelfs toen het nieuws binnensijpelde over dreigende razzia's dacht hij nog steeds dat het wel zou loslopen. Maar dat deed het niet.

Op 21 februari 1941 werden op het Jonas Daniël Meijerplein ruim

vierhonderd Joodse mannen onder schot gehouden. Ze werden ruw afgevoerd naar een onbekende bestemming en Amsterdam kwam voor het eerst in opstand. De naïviteit was in één klap weg en de stad huilde waar het eens had gelachen. Een duister scenario ontvouwde zich razendsnel. Het draaiboek was immers nauwkeurig voorbereid. Alle namen stonden genoteerd in het archief van de Joodse Raad.

Zijn vader, David Samuel, ging met geld langs bij zijn vrienden van de raad, overhandigde een goed gevulde envelop met het verzoek de registratiekaarten van zijn familie naar achteren te verplaatsen. Het zou toch niet zo lang duren? Het was niet kies, het stuitte hem tegen de borst, maar hij verzocht het toch. Zo kocht hij tijd.

Degenen die geen geld of familiale banden hadden, moesten zich als eersten melden bij de Hollandsche Schouwburg. Zij die wel de middelen hadden, wachtte hetzelfde lot – alleen iets later. Benjamin was niet van plan geweest zich zomaar over te geven. Ze zouden onderduiken, een geheim adres en valse identiteitspapieren waren geregeld in het verre noorden van Nederland, maar het was te laat. In het holst van de nacht werden ze uit hun huis gehaald en van elkaar gescheiden bij de schouwburg. Geen tijd meer voor een laatste zoen. De pasgeboren baby ging met Rachel mee en Benjamin werd op een trein gezet. Ze zouden nooit meer iets van elkaar vernemen.

Zijn hand zocht trillend naar de vierde sigaret. Boven in het ziekenhuis was het licht nog uit. De dag had de duisternis nog niet verschoven. Hij had er jaren niet meer aan gedacht, het weggeduwd achter een muur van gemetseld verdriet maar nu kwam alles weer terug, steen voor steen brokkelde de façade af. Hij kon niets anders doen dan naar het bankje te lopen, alsof haar warmte, hun liefde, nog voelbaar was op de plek waar ze eens hadden gezeten. Hij herinnerde zich haar zingende stem, zingend voor Aaron die brabbelde in de kinderwagen en ongemerkt stak hij zijn hand uit om die

van haar te zoeken. Hij brak toen hij haar smeekte hem te vergeven dat hij door was geleefd. Hij vroeg haar zelfs om vergeving voor zijn nieuwe gezin. Nee, hij zou nooit van zijn tweede vrouw houden zoals hij van haar had gedaan. Het was zo gelopen in de verlagen mist van na de oorlog, en als hij het over kon doen dan was hij het liefst in het kamp gebleven. Zo groot was zijn schuldgevoel.

De geallieerden waren gekomen, hadden de hekken van het kamp geopend. Ze hadden dekens gekregen en chocolade. Ze mochten naar huis. Naar huis? Waar was dat eigenlijk?

Hoe bizar was het dat onder hen een aantal mannen was dat het had overleefd, maar terugliep naar het kamp. Te moe om nog te lopen, te moe om nog te hopen, te moe om naar huis te gaan, te moe om het begrip vrijheid nog te bevatten. Benjamin was op de schouders genomen door een soldaat die hem huilend en met ongeloof had aangekeken. De bevrijder had zijn trui uitgedaan en haast met tederheid de wol over zijn gestreepte jas met ster getrokken. De trui kwam tot op zijn knieën en verhulde slechts voor een deel zijn magere benen, zonder sokken met schoenen die nooit van hem waren geweest. Hij sprak troostend in een taal die mijn vader niet verstond en droeg hem naar buiten, gaf hem een sigaret en tilde hem voorzichtig in de laadbak van de vrachtwagen. In die trui kwam mijn vader thuis en sinds die dag rookte hij.

‘Sorry,’ fluisterde hij tegen haar, ‘vergeef me dat ik nog leef.’

De bomen waaiden niet, er fluisterde geen enkele struik, geen vogel zong een vroege ochtendmelodie. Het was alsof het park de adem inhield om haar stem te kunnen horen, want hij bad tot haar dat zij hem verhoord had maar hij voelde geen vergeving.

Hij doofde zijn vijfde sigaret want het licht ging op de tweede etage aan.

Met dit verhaal werd ik geboren.

HET HUIS VAN MIJN VADER

‘Meneer Samuel, wilt u koffie?’ vroeg de verpleegster.

‘Hoe gaat het met mijn vrouw?’ informeerde hij.

‘Het kan nog even duren, wilt u niet even liggen op de bank in de wachtkamer? Dan maak ik u op tijd wakker.’ Ze wees hem de weg, hij volgde haar, kroop dankbaar op de sofa en verloor zichzelf in een droom vol herinneringen.

Bij terugkeer uit het kamp kwam hij na een lange reis in Amsterdam. Hij werd opgevangen in een ziekenhuis om bij te komen en aan te sterken. Hij kreeg medicijnen tegen tyfus, schone maar versleten kleding en toen hij weer kon lopen ging hij overdag naar het Centraal Station.

Elke dag opnieuw hoopte hij haar naam en die van zijn zoon, Aaron, op de steeds langer wordende lijsten te vinden. En toen hij klaar was met wachten, de hoop op een wonder had verloren, ging hij naar het huis waar hij eens gewoond had en belde aan.

Een jonge vrouw deed open. Ze keek hem vol afkeer aan; hij was immers ongeschoren, mager en zwak – ze zag hem aan voor een zwerver. De vrouw duwde hem weg bij de deur maar haar vader, die later mijn grootvader zou worden, keek naar zijn broek met rafels, zijn tot op de draad versleten overhemd en wenkte hem naar

binnen. Hij kreeg van de moeder van de jonge vrouw een kom soep en begreep wat er was gebeurd: het was zijn huis niet meer.

Hij verontschuldigde zich bij binnenkomst, legde beleefd en bescheiden uit dat het zijn huis was, at de soep en verschool zich in de kamer van zijn zoon. Zijn eigen slaapkamer vermeed hij, evenals de woonkamer en hij kwam alleen naar buiten om het toilet te gebruiken of een kopje soep te eten.

De nieuwe bewoners wisten niet goed wat ze moesten doen. Zij hadden geen recht op het huis en wisten heel goed dat de stille man, die als een schaduw door de nacht zwierf, de eigenaar was. Ze hielden hun adem in. Toen ze erover wilden praten wimpelde mijn vader het af: ‘Het is goed zo. Het komt later wel.’

Hij was bang voor de stilte en was allang blij hun stemmen te horen. Als dank zorgden zij voor hem en at hij woordeloos zijn dagelijkse soep; iets anders kon zijn maag nog niet verdragen. Zo probeerde hij te overleven met een pijn die ondraaglijk leek, wachtend op iets van een nieuw begin.

Het gezin bestond uit een oude vrouw, een oude man en een jonge vrouw. Later in dit verhaal worden ze mijn oma Dien, opa Willem en mijn moeder en wordt duidelijk hoe zij in dit huis terecht waren gekomen. Maar voor nu was het mijn oer-Jordanese grootmoeder die het leven van mijn vader redde. Met haar ruwe handen van het wassen en pekelen verzorgde ze zijn wonden, knipte zijn haar en schoor zijn rouwende baard af, zonder meer te spreken dan nodig was.

‘Zjo Ben, we praten later, maar eerst gaan we van jou weer een fatsjoenlijke verschijning maken. Dat kan toch zo niet. Je lijkt wel een dooie pier.’ Terwijl ze hem schoor mompelde ze ferm: ‘Kom jongen, nu even braaf zitten en dan ben je weer een knappe gozer.’

Hij grinnikte onhoorbaar om haar Amsterdamse accent maar was intens dankbaar voor haar zorg.

Toen ze de zenuwen kreeg van zijn gesluip over de gang, duwde ze hem vastberaden naar buiten. Hij kreeg een versleten pet van haar Willem op zijn hoofd en ze stuurde hem mee op pad met

mijn grootvader. Die liet hem in het vooronder werken van het schip dat door de grachten voer om het huisvuil op te halen. Ze zwaaide hem uit met de woorden dat een man toch echt moest werken voor de kost: 'Er wordt hier niet gezeurd Ben, voor niets gaat de zon op.'

Het werd zijn redding want zijn verdoofde zintuigen ontwaakten door de zon, de wind en de regen en de zingende mensen op straat brachten hem iets van een buitenwereld terug.

De innerlijke nevel trok langzaam op, het zware werk met vuil en modder deerde hem niet, hij had immers erger gezien, en de regelmaat van zijn nieuwe dagelijks bestaan hield hem staande.

Hij leerde de Jordaan kennen met de spelregels van eenvoud waarin geen plaats was voor intellectuele discussies of conversaties; er werd gezegd wat gezegd moest worden en dat was het dan. Een handdruk was een afspraak, een mep een waarschuwing en een klap op de schouder een teken van waardering.

Aan het einde van de week, na lange zware dagen, gebruikte mijn grootvader de aanwezigheid van mijn vader als excuus voor een biertje in de kroeg. Als ze terugkeerden naar huis stond mijn oma al te wachten bij de deur; bij aankomst kregen ze een stortvloed aan scheldwoorden over zich heen. Het argument van mijn grootvader dat die jongen zo weer een beetje bij zinnen kwam, werd door haar weggehoond. Maar de smoes werkte, want elke week als ze hun salaris inleverden kregen ze een kwartje voor een biertje.

En geleidelijk aan leerde mijn vader kerst vieren, gruwelde hij niet meer bij het zien van varkenspoten in gelei en at hij rustig een boterhammetje met ham. Hij had immers toch al het geloof in God verloren, de hemel opgegeven en de hel gezien.

Zijn nieuwe wereld bespaarde hem het verdriet over verloren vrienden; over zijn vrouw en kind sprak hij liever niet.

Soms trof hij iets aan uit zijn oude leven. Zo vond hij, verstopt in een kast, een babydekentje dat Rachel geborduurd had. Het zilveren bestek, hun huwelijkscadeau, negeerde hij bewust. Ook vroeg

hij niet hoe zij in het huis waren gekomen, wat ze hadden gevonden, verkocht of verstoppt. Hij wilde niet weten of het huis bij hun binnenkomst nog warm was geweest van zijn oude leven of hoe ze er beland waren. Hij wist het liever niet, want weten gaf nieuw verdriet. Dus waren zij zijn nieuwe familie geworden.

Bij het licht van de lamp die van Rachels grootmoeder was geweest, gaf hij in de avonden les aan mijn moeder. Zij wist niet dat hij gestudeerd had, vier talen vloeiend sprak, gewend was zijn das elegant te knopen. Maar ze genoot van zijn beschaafde stem en door hem ontdekte ze de wereld van de literatuur. Mijn opa luis-terde af en toe mee naar hun lessen en leerde hem op zijn beurt in de kroeg het fraaiste Bargoens uit Amsterdam.

Het was mijn grootmoeder die de beslissing nam, kordaat als ze was. Op een dag besloot zij dat ze maar moesten trouwen. Het leek de beste oplossing voor alle partijen. En zo gebeurde het dat op een zonnige dag mijn toekomstige ouders op de huwelijkskiek gingen. Zij in een simpele witte jurk, hij in een keurig pak. Een foto van twee mensen die nooit van elkaar zouden houden, nooit hartstochtelijkheid zouden kennen, behalve dan de band van het lot.

In de ogen van mijn moeder op de foto is niets terug te zien van het geheime verlangen van een jong leven met een waiende rok en hoge hakken. De nooit ervaren onbezonnen euforie van jonge levenskracht. Zij verloor haar toekomst op deze stralende dag door te trouwen met een twintig jaar oudere man die zo goed als geen liefde meer te geven had. En hij wist dat hij haar enkel veiligheid kon bieden: een huis om in te wonen en kinderen om voor te zorgen. Hij zou van haar een welgestelde vrouw maken en tot in lengte van dagen voor haar ouders zorgen.

Hij droeg haar die avond over de drempel, beminde haar zo teder en lief als hij kon en verdrong de beelden van die dag, lang geleden.

Hun eerste kind, Suzanne, werd al snel geboren, een meisje met zwart haar en even donkere ogen, die sprekend op haar oma van vaderskant leek en die ze nooit zou leren kennen. Twee en drie jaar later kwamen hun twee zoons die sprekend op hun grootvader

Willem leken. En op die ene vroege ochtend in maart aan het stille Vondelpark werd ik, hun jongste dochter, geboren.

‘Meneer Samuel, wordt u wakker? Uw vrouw is zojuist bevallen en moeder en kind maken het goed,’ feliciteerde de verpleegster hem hartelijk. ‘Het is een prachtig meisje met rode haartjes! Komt u mee?’

Hij schrok wakker uit zijn verleden, veegde de droom van zijn gezicht, trok zijn stropdas recht en haastte zich naar de kamer waar zijn vrouw lag.

Later vertelde hij mij hoe zijn hart was geopend toen ik hem voor het eerst, een paar uur oud, aankeek. Maar het zou nog achttien jaar duren, een week voor zijn dood, voordat mijn vader zijn geschiedenis aan me vertelde.

Ik wist het al, zonder het te kunnen weten, want mijn hele jeugd liep hij ’s nachts over de gang, huilde hij wandelend in zijn slaap, zocht hij in het huis naar haar, zijn eerste vrouw en naar hem, zijn eerste zoon. En als ik hem hoorde mompelen over de verschrikkingen die hij had beleefd verborg ik mijn hoofd onder het kussen.

Voor een jong kind is het ergste aan het niet kennen van een verhaal dat je de bange adem voelt, maar geen woorden krijgt aange-reikt het te benoemen. Het werd voor mij een donkere nachtelijke wind, een ongrijpbare angst die ik niet begreep. En dat was mis-schien wel het moeilijkste uit mijn jeugd: het onvertelde verhaal.

Gelukkig onthulde hij het me eindelijk, en hoe moeilijk het ook voor mijn jonge oren was, alles viel daarmee op zijn plaats. Eindelijk begreep ik zijn liefde voor haar, de vrouw die niet mijn moeder was. Een vrouw met rood krullend haar, in de kracht van haar jonge leven, net moeder geworden. Opeens begreep ik de verachtende verbazing van mijn moeder toen haar man bij mijn geboorte mijn rode haar zo teder had gestreeld. Toen hij mij na een lange en pijnlijke nacht in tranen aan zijn borst had gedrukt en zacht haar naam in mijn oor fluisterde: ‘Dag lief meisje van me, jij heet vanaf nu aan Rachel Samuel.’

Op dat moment viel het puzzelstuk op de juiste plek en begreep ik waarom mijn moeder mij haatte. Ik droeg het kenteken van haar.

Ook in dit verhaal werd ik geboren.